

Пивовар І. В.,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ РЕФОРМ

Анотація. Статтю присвячено нормативному закріпленню незалежності суддів у контексті сучасних правових реформ. Висвітлена авторська позиція щодо незалежності суддів. Робиться висновок, що незалежність суддів – одна з основ демократичного цивілізованого суспільства та гарантія надійного захисту визначених Конституцією України соціальних цінностей та правопорядку в державі.

Ключові слова: постанова Пленуму Верховного Суду України, моральні якості, незалежність судді, суддя.

Постановка проблеми. Проблема незалежності суддів є однією з найскладніших при здійсненні правосуддя. Правосуддя має одне завдання, одну мету – керуватися у своїй діяльності принципами верховенства права, законності, справедливості, об'єктивності, захищаючи права і свободи людини і громадянина.

Загальні засади незалежності суддів України досліджували такі вчені, як Т. В. Апарова, В. В. Бойко, В. В. Городовенко, В. І. Кононенко, А. Ф. Коні, А. Л. Ликос, В. В. Маляренко, Н. В. Радутна.

Метою статті є дослідження загальних засад незалежності суддів України в контексті сучасних правових реформ.

Виклад основного матеріалу. На важливості моральних якостей судді робив наголос ще Арістотель. В «Афінській політиці» він зазначав, що суддями можуть бути люди віком старше тридцяти років за умови, що вони не є державними боржниками і не позбавлені громадянської честі [20, с. 36].

В Англії незалежність суддів була проголошена ще конституційним актом 1701 р., відповідно до якого судді призначаються довічно та займають свої посади «поки поведуть себе добре». При призначенні суддів поряд з політичними і коню'ктурними міркуваннями у Великобританії також прийнято враховувати моральну й ділову характеристику кандидата на посаду судді. При цьому моральним якостям вигляду майбутнього судді надається велике значення. При оцінці моральної характеристики виходять з критеріїв пануючої моралі, хоча такі розуміння, як особиста чесність, враховуються у всіх випадках [1, с. 22].

Звертаючись до досвіду зарубіжних країн, слід зазначити, що в США діє Кодекс судової етики, що містить принципи, яких зобов'язаний додержуватись суддя:

- суддя повинен зберігати чесність і незалежність судової влади;
- суддя не повинен вчиняти неналежні дії у своїй діяльності і допускати сумнівну поведінку;
- суддя повинен виконувати посадові обов'язки неупереджено і сумлінно;
- суддя повинен регулярно подавати звіти про свої прибутки, які він отримав за правову та позасудову діяльність;
- суддя не повинен втручатися в політичну діяльність [20, с. 21].

У радянські часи зазначалося, що незалежність суддів – це діло совісті самого судді. Саме він повинен бути відповідальним за порушення принципу незалежності суддів [15, с. 8]. Погодились з думкою В. І. Кононенко, що суддя – це жива людина і в

нього, як у будь-якої іншої людини, є свої певні цінності, почуття і пристрасті. Оскільки суддя є розумною істотою, яка приймає рішення шляхом логічного та психологічного процесу, ніхто не може стверджувати, що він – машина, позбавлена почуттів. Здатність судді звільнитися від стороннього тиску, завжди бути нейтральним залежить від його особистих якостей [9, с. 55].

Увага до моральних якостей кандидата на посаду судді приділяється вже достатньо давно. У більшості країн світу де накопичений багатий досвід існування незалежної судової влади, норми професійної етики суддів органічно ввійшли в практику і свідомість представників судових установ [16, с. 5]. Наприклад дуже багату історію розвитку правил суддівської поведінки мають Сполучені Штати Америки. Їх офіційний звіт з'явився ще в 1924 р. [17, с. 104]. Однак у 1924 р. Американська асоціація юристів переглянула норми суддівської етики [3, с. 823]. У 1986 р. комісія з етики і професійної відповідальності Американської асоціації юристів дійшла до висновку про бажаність перегляду кодексу, який був прийнятий ще в 1972 р. У результаті 1990 р. комісія з поліпшення суддівської етики і Державним інститутом правосуддя за істотної підтримки самої судової влади, асоціації юристів і громадкості прийняли документ, який отримав назву Типовий кодекс суддівської поведінки 1990 р. [2, с. 632]. Типовий кодекс 1990 р. прийняли більше ніж 20 штатів, правда, деякі з них прийняли його зі змінами [19, с. 106].

Питання незалежності суддів залишилося актуальним і в незалежній Україні. Цьому питанню було присвячено ст. 11 Закону України «Про статус суддів», який був прийнятий 15 грудня 1992 р., у цій статті незалежність суддів забезпечувалась:

- встановленим законом порядком їх обрання (призначення), зупинення їх повноважень та звільнення з посади;
 - особливим порядком присвоєння військових звань суддям військових судів;
 - передбаченою законом процедурою здійснення правосуддя;
 - таємницею прийняття судового рішення і заборонаю її розголошення;
 - заборонаю під загрозою відповідальності втручання в здійснення правосуддя;
 - відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
 - правом судді на відставку;
 - недоторканістю суддів;
 - створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріальним і соціальним забезпеченням суддів відповідно до їх статусу;
 - особливим порядком фінансування судів;
 - системою органів судового самоврядування.
- Наступним кроком на шляху забезпечення незалежності суддів стало прийняття в 1996 р. Конституції України. У ній передбачалось, що:
- судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону (ч. 1 ст. 129 Конституції України);
 - незалежність і недоторканість суддів гарантуються Конституцією і законами України (ч. 1 ст. 126 Конституції України) [8, с. 35].

Задля допомоги суддям у вирішенні судових справ відповідно до норм Конституції у випадку прогалин у законодавстві Пленумом Верховного Суду України було прийнято Постанови від 12 квітня 1996 р. «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів» [13, с. 6] та 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» [14, с. 78]. Верховний Суд України роз'яснив, що судді не повинні брати на себе функції, які можуть бути розцінені як прояв їх необ'єктивності чи зацікавленості в результатах розгляду справи і функції державного обвинувачення [19, с. 40]. Хоча після прийняття відповідних змін до нормативних актів було досягнуто окремих гарантій незалежності судової влади, але спроба втручання в правосуддя не припинилася. Спостерігався вплив на суддів з боку посадових осіб органів державної влади шляхом так званих «телефонних вказівок» [12, с. 36]. Це створювало серйозну перешкоду в здійсненні правосуддя. У результаті чого були непоодинокі випадки, коли приймалися необ'єктивні рішення.

В 2002 р. був прийнятий Закон України «Про судоустрій України». У ньому передбачалась нова процедура набрання чинності судовими рішеннями. Запровадження такої норми мотивувалось наступним. При порядку перегляду судових рішень наглядовою інстанцією, яка існувала в той час, коли справа вимагалася вищестоящим судом і по ній виносилась ухвала, то в цьому процесі брали участь ті ж самі судді, які винесли цю ухвалу. Але це могло призвести до порушення принципу незалежності суддів, оскільки не виключалась можливість впливу на них.

Крім того, у ст. 14 Закону України «Про судоустрій України» зазначалося:

- гарантії самостійності судів і незалежності суддів визнаються Конституцією України та іншими законами;
- органи та посадові особи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни та їх об'єднання, а також юридичні особи зобов'язані поважати незалежність суддів і не посягати на неї;
- суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону.

Незалежність суддів також забезпечувалась: незмінністю суддів та їх недоторканістю; відповідальністю за неповагу до суду чи судді, встановленою законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням суддів; забезпеченням особистої безпеки суддів, їх сімей, майна, а також іншими засобами їх правового захисту [6, с. 18].

Ми погоджуємось з Н. В. Радутною, що незалежність сприяє судді бути вільним від впливу ззовні, а безсторонність як суто етична категорія надає незалежності моральний зміст, покладаючи на суддю суб'єктивний обов'язок йти цією незалежністю, а не чекати, коли вона буде забезпечена [18, с. 20].

Відсутність сприятливих умов для незалежності судді і суду в цілому не може бути аргументом, що знижує відповідальність за якість правосуддя саме тому, що незалежність не обмежується рамками правових приписів, а включає моральні вимоги щодо додержання професійного обов'язку поза залежністю від будь-яких впливів та втручання. Отже судова незалежність включає в себе як правові, так і моральні вимоги [4, с. 117]. Особливість професії судді з позиції етичних вимог полягає в наявності морального права вирішувати долю інших людей. Наділення правом бути суддею означає суспільну довіру йому. Для громадян суддя і позасудовим засіданням залишається суддею, тому він «приречений серцем» грати цю роль постійно, незалежно від того, чи виконує він свої службові обов'язки або перебуває поза службою [4, с. 110]. Для збереження довіри з

боку громадян суддя повинен дотримуватися моральних вимог, що панують у суспільстві [5, с. 41]. А. Л. Ликос зазначає, що до змісту культури суддів та інших учасників судового процесу входять професіоналізм, кваліфікація, культура почуттів, індивідуально-вольові, психологічні особливості (темперамент, характер), комунікативні якості. До особистих властивостей суддів належать й естетичні смаки, тобто вміння грамотно, чітко висловлювати свої думки, не вживати вульгарних виразів, вміння одягатися відповідно до умов судового засідання, володіти собою, забезпечувати доступну інформацію, порядок, чистоту робочого кабінету тощо [11, с. 74].

Гарантією незалежності суддів є відповідальність за неповагу до суду. Така відповідальність встановлена в ст. 185–3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. У цій статті зазначається: «Неповага до суду, що виразилась у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню Головуючого, або в порушенні порядку під час судового засідання, або вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил...» [10, с. 21].

На наш погляд, недоліком зазначеної вище статті є те, що в ній не передбачена відповідальність за неповагу до судді поза судовим засіданням, пов'язану із судовою діяльністю судді. Недоліком законодавства України є також і те, що суддя не може бути затриманий за підозрою у вчиненні злочину та примусово доставлений у будь-який державний орган у порядку провадження в справах про адміністративні правопорушення. Законодавство не встановлює відповідальності за привід чи примусове доставляння судді в будь-який державний орган [21, с. 42].

Реформою 2002 р. також було здійснено подальший розвиток законодавства, яке регулювало статус суддів. Значимо, що функціонування суддівського самоврядування є однією із гарантій незалежності правосуддя. У суддівському самоврядуванні повинні брати участь лише ті особи, які мають безпосередній стосунок до судової діяльності. До прийняття Закону України «Про судоустрій України» кваліфікаційні комісії фактично були усунені від призначення кандидатів на посаду судді тому, ці функції перебрала на себе Вища рада юстиції [3, с. 2]. У зв'язку з прийняттям 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у результаті якого втратив чинність Закон України «Про судоустрій України» 2002 р. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» питання незалежності судді було врегульовано в ст. 47 [7, с. 3].

В п. 1 зазначалося, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. Суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права. Втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Потрібно звернути увагу також на те, що Конституційний Суд України визнав цю норму такою, що відповідає Конституції України. У п. 2 сказано, що суддя не зобов'язаний давати жодних пояснень щодо суті справ, які перебувають у його провадженні, крім випадків, установлених законом.

В п. 3 зазначається, що суддя має право звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради суддів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за участю судді та вжити необхідні заходи для усунення загрози.

П. 4 зазначеної вище статті присвячений забезпеченню незалежності судді. Ця незалежність відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» мала забезпечуватись:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, призначення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканістю та імунітетом судді;
- 3) незмінністю судді;
- 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, тасмницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання в здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установлено законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку.

Крім того, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, а також фізичні і юридичні особи та їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність судді і не посягати на неї. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не потрібно допускати звуження змісту та обсягу визначених Конституцією України гарантій незалежності судді [7, с. 34].

Висновки. Таким чином, можна сказати, що незалежність суддів – одна з основ демократичного цивілізованого суспільства та гарантія надійного захисту визначених Конституцією України соціальних цінностей та правопорядку в державі.

Література:

1. Апарова Т. В. Суды и судебный процесс Великобритании. Англия, Уэльс, Шотландия / Т. В. Апарова. – М., 1996. – 301 с.
2. ABA Model Code of Judicial Conduct (1972) // Selected statuses, rules and standards on the legal profession. – St. Paul, Minn.: West Publishing Co., 1992. – P. 788–822.
3. Бойко В. Суддя як центральна фігура в судовій реформі // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 34. – С. 121–125.
4. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія / В. В. Городовенко. – К. : Фенікс, 2007. – 224 с.
5. Городовенко В. В. Незалежність суддів і моральні засади суддівської професії // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 4. – С. 42–44.
6. Закон України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. // Верховна Рада України. – 2002. – № 27–28. – Ст. 180.
7. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–45. – Ст. 529.
8. Конституція України // Відомості Верховної Ради України, від 28 червня 1996. – № 21. – Ст. 49.
9. Кононенко В. І. Неупередженість суддів // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 2. – С. 58–59.
10. Кодекс України «Про адміністративні правопорушення» від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 51. – 1122 с.

11. Ликос А. Л. Культура правосудия / А. Л. Ликос. – М. : Юрид. лит., 1990. – 75 с.
12. Маляренко В. Актуальні проблеми становлення судової влади в Україні // Право України. – 1996. – № 1. – С. 31–36.
13. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів» від 12.04.1996 р. // Вісник Верховного Суду України. – 1996. – № 1. – С. 6–9.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1998. – № 8. – С. 74–78.
15. Колоколов Н. А. Проблемы укрепления судейской независимости // Советская юстиция. – 1990. – № 4. – С. 10–12.
16. Притика Д. Судова незалежність: етика і проблеми корупції // Право України. – 2000. – № 6. – С. 5–12.
17. Васильковский Е. В. Российско Американский семинар для представителей судов и представителей квалификационных коллегий судей субъектов Российской Федерации «Продбор судей, судейская этика и дисциплина» // Государство и право. – 1999. – № 6. – С. 92–101.
18. Радутная Н. В. Этика судьи // Этика судьи. – М. : Российская академия правосудия, 2002. – С. 15–33.
19. Савонюк Р. Правосуддя у світлі Конституції: суд без ухвали на обвинування // Право України. – 1996. – № 11. – С. 40–41.
20. Аристотель «Афинская политика» Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / под ред. З. М. Черниловского. – М., 1973. – С. 34–36.
21. Штогун С. Проблеми правових гарантій незалежності суддів в Україні // Право України. – 2003. – № 3. – С. 42–45.

Пивовар И. В. Независимость судей в контексте современных правовых реформ

Аннотация. Статья посвящена нормативному закреплению независимости судей в контексте современных правовых реформ. Излагается авторская позиция относительно независимости судей. Делается вывод, что независимость судей – одна из основ демократического цивилизованного общества и гарантия надежной защиты определенных Конституцией Украины социальных ценностей и правопорядка в государстве.

Ключевые слова: постановление Пленума Верховного Суда Украины, моральные качества, независимость судьи, судья.

Pivovar I. Independence of the judiciary in the context of modern legal reforms

Summary. The article is devoted to the statutory independence of judges in the context of modern legal reforms. Highlights the author's position on the independence of judges. It is concluded that the independence of judges – one of the foundations of a democratic and civilized society guarantee reliable protection of the Constitution of Ukraine social values and order in the country.

Key words: Supreme Court of Ukraine, moral character, independence of judges, judge.